

## İMAM ZÜFER B. EL-HÜZEYL VE HANEFİ FIKHINDAKİ YERİ<sup>1</sup>

Rifat USLU\*

### Özet

Züfer b. el-Hüzeyl bütün kaynakların ittifakıyla hicri 110 tarihinde Isfahan'da doğmuştur. Doğumu babasının Isfahan valiliği dönemine rastlamaktadır. Küçük yaştan itibaren İslami ilimlerle meşgul olmuştur. Önceleri hadis tahsili yapan Züfer ehl-i hadis taraftarı iken, sonradan İmam A'zam Ebu Hanife'nin ders halkasına intisap ederek, O'ndan fıkıh tahsili yapmıştır. Ebu Hanife ile olan beraberliği yirmi seneye yakın devam etmiştir. Hocasının vefatından sonra, ders halkasının başına geçmiştir. Züfer, hocası gibi birçok talebe yetiştirmiştir. İmam A'zam'ın görüşlerinin Basra'da kabul görmesinde ve yayılmasında büyük rol oynamıştır. Kıyası diğer imamlara nispetle daha fazla kullanmıştır. Ömrünü ilme veren Züfer, hicri 158 tarihinde Basra'da 48 yaşında vefat etmiştir.

**Anahtar kelimeler:** İmam Züfer, Fıkıh, Hanefi Mezhebi, Kıyas.

- 34 -

## İMAM AZ-ZUFAR B. EL-HUZAYL AND HIS PLACE IN HANAFI FIKH

### Abstract

It is unanimously accepted by all sources that Züfar b. al-Huzayl was born in Isfahan in 110 after the hegira, when his father was the governor in Isfahan. Zufar, who started to deal with Islamic sciences in his early ages, stood up for hadith in his early ages when he was studying hadith (tradition), and later he took fıkıh lessons from Imam A'zam Abu Hanifa, with whom he kept friend for about twenty years and resumed teaching after his death. Just like his master, Zufar educated a great number of students and played a major role in the approval and spread of Imam A'zam's views in Basra. He used syllogism more than other Imams. As a pious great scholar who dedicated himself to science, Zufar refused the offer of magistracy. He died at his 48 of age in Basra in 158 after the hegira.

**Keywords:** Imam Zufar, Fıkıh, Hanafi sect, Syllogism.

<sup>1</sup> Bu makale "İmam-ı Züfer'in Hayatı ve Fıkhî Görüşleri" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

\* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Fıkıh Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

## Giriş

İslam hukuk tarihi ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar İslam hukukunun gelişimini belli dönemler halinde ele almışlardır. Her dönemin kendine has özellikleri vardır. Bu dönemlerin isimlendirilmesinde ve sınırlandırılmasında bazı farklılıklar olsa da birbirine çok yakın olduğu görülmektedir.<sup>3</sup> Son zamanlarda yapılan bir değerlendirmeye göre, İslam hukukunun geçirdiği safhalar, doğuş dönemi, kuruluş dönemi, olgunluk ve kemal dönemi, istikrar dönemi ve sanayi devrimi sonrası günümüze kadar geçen süre ve günümüzde İslam hukuku şeklinde değerlendirilmiştir.<sup>4</sup> Buna göre Hz. Peygamber devri, İslam Hukukunun doğuş dönemi, Sahabe ve Tabiun asrı kuruluş dönemini teşkil eder. Bu dönem de Dört halife dönemi ve dört halifeden sonra yaşamış Sahabiler ve tabiin (Emeviler) dönemi diye iki ayrı başlık halinde ele alınmaktadır. Mezheplerin oluştuğu dönem de İslam hukukunun olgunluk ve kemal dönemidir. Bu dönem, hicri ikinci asrın başlarından itibaren hicri dördüncü asrın ikinci yarısına kadar geçen yaklaşık 250 yıllık süreyi kapsar. Bu devirde İslam Hukuku büyük bir gelişme göstermiş, çalışma konumuzu teşkil eden İmam Züfer de dâhil olmak üzere büyük müçtehitler bu devirde yetişmiş, ortaya çıkan İslam devletleri İslam hukukunu uygulamış, günümüzde de yaşayan büyük mezhepler bu dönemde teşekkül etmiş, fıkıh tedvin edilmiş, istinbat metotları netleşmiş, fıkıh ve usul-ü fıkıhla ilgili eserler yazılmış, tedris hayatı daha sistemli bir yapıya kavuşmuştur. Bu sebeple bu dönem, İslam hukukunun altın çağı olarak kabul edilmektedir.<sup>5</sup>

### I- Züfer'i Yetiştiren Çevre

İmam A'zam'ın talebesi olan Züfer'in yetişmesinde, İmam A'zam ve O'nun ilim halkasının büyük rolü olduğu bir gerçektir. Burada fıkıhın kuruluş dönemi olan Sahabe'den, İmam Züfer'e kadar ilim zincirine bir göz attığımız zaman Züfer'i yetiştiren çevreyi anlamış oluruz. Dini ilimlerin, özellikle de fıkıhın sonraki nesillere aktarılmasında Sahabe-i Kiramdan, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Mes'ud'un büyük rolü olmuştur. Bu zatlar tarafından yetiştirilen tabiin nesli müctehidler, ehl-i re'y ve ehl-i hadis diye ikiye ayrıldı. Çıktıkları bölge itibariyle ehl-i re'ye Irak mektebi, ehl-i hadise de Hicaz mektebi adı verildi. İmam A'zam ve çalışma konumuzu teşkil eden İmam Züfer'in de mensubu bulunduğu Irak mektebi üzerinde en çok tesiri bulunan Sahabi ise Abdullah b. Mes'ud'tur. Bu itibarla burada Abdullah b. Mes'ud'dan itibaren Züfer'e kadar geçen ilim zincirini teşkil eden zatların kısaca hayatlarını vermenin İmam Züfer'i anlama açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

### A- Abdullah b. Mes'ud

Ebu Abdurrahman Abdullah b. Mes'ud b. Gafil el-Hüzeli (32/652), ilk Müslümanların altıncısıdır. Babasına nispetle İbn Mes'ud denildiği gibi, annesine nispetle İbni Ümmi Abd diye de anılır. Mekke'de ilk defa ve açıkça herkesin önünde Kur'an okuyan o'dur. Önce Habeşistan'a sonra da Medine'ye hicret etmiştir. Bedir, Uhud ve diğer bütün savaşlarda bulunmuştur. Hz. Peygamberin

---

<sup>3</sup> Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, Ankara, 1989, s.55 vd; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh İlimine Giriş*, İstanbul 2013, s. 25 vd; Halit Çalış- Ahmet Yaman, *İslam Hukukuna Giriş*, İstanbul 2013, s. 95 vd.

<sup>4</sup> Saffet Köse, *İslam Hukukunun Oluşumu ve Tarihsel Dönemleri*, (İslam Hukuku El Kitabı içinde) Ankara 2015, s. 43 vd.

<sup>5</sup> Köse, *İslam Hukukunun Oluşması*, s. 58.

yanından pek ayrılmazdı. O'na hizmeti büyük şeref bilirdi. Bu bakımdan Hz. Peygamberden çok şey öğrenmiştir. 848 hadis rivayet etmiştir. Hz. Ömer O'nu Küfe'ye öğretmen ve kadı olarak gönderirken, Küfe'lilere gönderdiği mektupta şöyle dedi. "Ben, Ammar b. Yasir'i vali ve Abdullah b. Mes'ud'u öğretmen olarak size gönderdim. İkisi de Sahabenin ileri gelenlerinden ve Bedir harbine katılanlardandır. Onlara uyunuz, sözlerini dinleyiniz ve itaat ediniz. Ben Abdullah b. Mes'ud'u göndermekle sizleri kendime tercih ettim."<sup>6</sup>

Küfe'de kaldığı sürede Küfe'liler O'ndan hadis ve fıkıh öğrenmişlerdir. İbn Mes'ud görüş itibarıyla Hz. Ömer'in yolunda idi. Nass olmayan yerde re'ye başvururdu. Bu mektebi İbn Mes'ud'un talebeleri devam ettirmişlerdir. İbn Mes'ud'dan, Alkame b. Kays (62/681) , Alkame'den de, İbrahim en-Nehai (95/714) ilim almıştır. İbrahim en-Nehai, Hammad b.Süleyman'ın (120/737) hocası, Hammad ise Ebu Hanife'nin (150/767) hocasıdır. Netice olarak şunu söyleyebiliriz. Fıkıhın, özellikle de re'y fıkıhının temelini atan İbn Mes'ud'dur. Binasını ve çatısını da O'nun usulünü takip eden talebeleri tamamlamıştır. Nitekim " Fıkıhı, İbn Mes'ud ekti, Alkame suladı, İbrahim en-Nehai biçti, Hammad harman yaptı, Ebu Hanife öğüttü, Ebu Yusuf hamurunu kardı, Muhammed pişirdi, diğer insanlar da onun ekmeğini yemekteler"<sup>7</sup> sözü âlimler arasında yaygındır. Abdullah b. Mes'ud, hayatının sonlarına doğru Hz. Osman tarafından Medine'ye çağırılmış ve hicri 32 senesinde Medine 'de vefat etmiştir.<sup>8</sup>

#### **B- Alkame b. Kays**

Ebu Şibl Alkame b. Kays b. Abdullah en-Nehai el-Küfi (62/681) , meşhur Irak fakihidir. İbn Mes'ud'un en seçkin talebelerinden biri olan Alkame, Peygamberimizin sağlığında dünyaya gelmiş, ancak Peygamberimizi göremediği için Sahabi olamamıştır. Ömer b. Hattap, Osman b. Affan, Ali b. Ebu Talip ve İbn Mes'ud gibi zatlardan hadis rivayet etmiştir. Zamanında birçok sahabe hayatta olmasına rağmen talebeler O'nun derslerine rağbet eder, hatta birçok sahabe O'na fetva sorardı. Aralarında İbrahim en-Nehai'nin de bulunduğu birçok kimse O'ndan ders aldı ve rivayette bulundu.<sup>9</sup>

#### **C- İbrahim en-Nehai**

Ebu İmran İbrahim b. Yezid b. Kays b. el- Esved en-Nehai (96/714) tabinin büyüklerindedir. Sahabeden bazılarında ulaşmış ve Hz. Aişe'nin huzurunda bulunmuştur. Amcası Alkame b.Kays'dan ilim okumuş ve rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Hammad ve birçok zat ders almıştır. İbrahim en-Nehai, hicri 96 tarihinde elli yaşında iken Küfe'de vefat etmiştir.<sup>10</sup>

#### **D- Hammad b. Ebi Süleyman**

Ebu İsmail Hammad b. Ebi Süleyman Müslim b. Eb. Yezid el-İsfahanî el-Eş'ari el-Küfi (120/738), Ebu Hanife'nin hocası olup, tabiin ulemasının önde gelenlerindedir. İbrahim en-Nehai'nin

<sup>6</sup> Muhammed Hudari, *Tarihu't-Teşrii'l-İslami* (trc. Haydar Hatipoğlu) İstanbul 1987, s. 157.

<sup>7</sup> Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar*, İstanbul 1984, c. 1, s. 49.

<sup>8</sup> Osman Keskiöğlü, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Ankara 1980, s. 58.

<sup>9</sup> Ahmet Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 15.

<sup>10</sup> Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1976, c. 1,s. 439; Özel, s. 15.

önde gelen talebelerinden olan Hammad, Küfe'ye re'yi getirenlerin başında gelmektedir. Ebu Musa el-Eş'ari'nin mevlasıdır. El-Eş'ari nisbesiyle anılması da bu sebeptir. İlim yanında maddi imkân sahibiydi. Çok cömertti. Bilhassa talebelere ve darda kalan ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi severdi. Ebu Hanife gibi büyük bir müctehidi yetiştiren Hammad, ömrünün sonuna doğru ilmi hayatına da tesir edecek sara hastalığına yakalandı. Ve Hicri 120 tarihinde vefat etti.<sup>11</sup>

#### **E- Ebu Hanife Nu'man b. Sabit**

İmam A'zam Ebu Hanife Nu'man b. Sabit b. Zota (1507767) Hanefi mezhebinin imamıdır. Babası Sabit, küçükken Hz. Ali ile görüşmüş ve kendisinden meydana gelecek nesli içi hayır dua almıştır. Hicri 80 tarihinde doğan Ebu Hanife'nin babası varlıklı bir kumaş tüccarıdır. Oğul Nu'man, bir taraftan baba mesleğini öğrenirken diğer taraftan da ilim tahsiline devam eder. O devirde önemli bir ilim merkezi olan Küfe'de birçok ilim adamından ders alır. En büyük hocası da, hayatının 18 senesini yanında fıkıh tahsili olarak geçirdiği Hammad b. Süleyman'dır. Hocasının vefatından sonra, hocasının yerine geçerek dersleri O devam ettirmiştir. Kendisinin farklı bir ders metodu vardı. Dersleri münazara yoluyla olur, herkes fikrini söyler, mesele münakaşa edilir, en sonunda O, son sözü söylerdi. Fıkıhtaki üstünlüğünü ve halk yanındaki nüfuzunu gören zamanın idarecileri, kendisinden istifade etmek için defalarca kadılık makamına getirmek istedilerse de O, kadılığı kabul etmediği için hapse mahkûm edildi.

Hemen hemen bütün kaynaklarda Sahabeden bazılarıyla görüştüğü kaydedilen Ebu Hanife'nin ilmi, zühdü, takvası ve ahlakı hakkında birçok menkıbe anlatılmaktadır. Ebu Hanife'nin bu isimle anılması hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber, O'nun yaşadığı memlekette "Hanife" bir çeşit divit olup, bu diviti hayatı boyunca yanından ayırmadığı için bu isimle anıldığı zikredilmektedir.<sup>12</sup> İmam Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve çalışma konumuzu teşkil eden Züfer b. Hüzeyl gibi içtihad ehil birçok talebe yetiştiren ve eserler bırakan Ebu Hanife, hicri 150 senesinde, 70 yaşında iken Bağdat'ta vefat etmiştir.<sup>13</sup>

#### **F- İmam Ebu Yusuf**

İmam Ebu Yusuf'un esas adı, Ya'kup b. İbrahim'dir. Hicri 113 yılında Küfe'de doğan Ebu Yusuf, İmam A'zam'ın meşhur talebelerindendir. Bağdat kadılığı yapmıştır. Daha sonra kadı'l-kudatlık unvanını almıştır. Bu ünvanı ilk alan O'dur. Hicri 182 tarihinde vefat eden Ebu Yusuf, İmam A'zam'ın kendisinden sonrakilere eser bırakan ender talebelerindendir.<sup>14</sup>

#### **G- İmam Muhammed**

İmam Muhammed'in künyesi Ebu Abdullah olup tam adı, Ebu Abdullah b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybani'dir. Hicri 132 tarihinde Vasit şehrinde dünyaya gelmiştir. İmam A'zam'ın önde

---

<sup>11</sup> Mehmet Özgü Aras, *Hammad b. Ebi Süleyman Hayatı ve Fikhi Görüşleri*, Konya 1987, s. 28 vd.

<sup>12</sup> Şihabuddin Ahd b. Hacer el- Heytemi, *el-Hayratü'l-Hısan fi Menakibi'l-İmam el-A'zam Ebi Hanife*, Beyrut 1983, s. 32.

<sup>13</sup> İsamuddin Ebu'l-Hayr Ahmed b. Muslihiddin Mustafa b. Halil Taşköprüzade, *Tabakatü'l-Fukaha*, Musul 1961, s. 14; Mustafa Uzunpostalcı, *Ebu Hanife Hayatı ve İslam Fıkıhdaki Yeri* (Doktora tezi) Konya 1985, s. 13-14.

<sup>14</sup> Muhammed Abdü'l-Hayy el-Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, Mısır, 1324, s.225; Rifat Uslu, İmam Ebu Yusuf'un Hayatı ve Kitabü'l-Harac'ı, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sa. 22, 2013, s. 407 vd.

gelen talebelerinden olup, Hanefi mezhebinin ana kaynaklarının meydana getirilmesinde büyük rolü olmuştur. Hicri 189 yılında Rey şehrinde vefat etmiştir. Birçok eseri vardır.<sup>15</sup>

## II- İmam Züfer'in Hayatı

Buraya kadar kısaca fıkıh ilminin tarihi gelişimi ve İmam Züfer'i yetiştiren çevre üzerinde durduk. Bundan sonra da, O'nun hayatı ve Hanefi fıkhdındaki yeri ile ilgili olarak kaynaklarda bulabildiğimiz bilgileri, hayatının safhalarına göre sıralayarak, İmam Züfer'i tanımaya ve hayatı ile ilgili toplu bilgi vermeye çalışacağız. Ancak hayatını ele almadan önce, yetiştiği asır ve muhite kısa bir göz atmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Zira yaşanan devir ve muhitin, kişinin yetişmesinde önemli bir rolü vardır.

### A- Yaşadığı Asır ve Muhit

Hicri ikinci asrın başlarında dünyaya gelen Züfer'in kırk sekiz yıllık hayatının yirmi iki yılı Emeviler zamanında, geri kalan yirmi altı yıllık bölümü ise Abbasiler devrinde geçmiştir. Bu devir, önceki devirlerde başlayan ilmi çalışmaların çok büyük gelişmeler kaydettiği bir devirdir. Çünkü İslam ülkelerinin sınırlarının genişleyip çeşitli milletlerle temas kurulması ve değişik milletlerden birçok insanın İslam'la tanışması bu devirde olmuştur. Müslüman olan yeni insanlar ile fikir alış-verişinde bulunulması da ilmin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Değişik dillerde yazılan eserlerin Arapçaya çevrilmesi bu devirde daha hızlıdır. Dini ilimlerin ve kitapların telif ve tedvini bu devirde başladığı gibi daha önce ortaya çıkan Şîi, Haricî ve Mu'tezile gibi akımlara ilave olarak yeni yeni mezheplerin teşekkülü de bu devirde olmuştur.<sup>16</sup>

İmam Züfer'in yaşadığı muhit olan Irak ise, eski kültür ve medeniyetlerin beşiği idi. Süryaniler orada yaşamıştı. İnanç yönünden farklı olan Hristiyan mezhepleri orada mücadelelerini sürdürüyordu. İslam'dan sonra çeşitli millet ve dinlerin faaliyet sahalarından birisi de yine Irak idi. Ayrıca Irak, siyasi ve dini grupların da merkezi halinde idi. Bütün çeşitleriyle Şia, Hariciler ve M'tezile oradaydı. Bu yönden Irak canlı bir fikir meydanıydı. Yine Irak, Züfer'in de mensubu bulunduğu ehli re'y fıkıh âlimlerinin çok kalabalık ve etkili oldukları bir yerdi. Değişik etkenler yanında, bunda hiç şüphesiz ki Irak'taki toplum yapısının ve hayat tarzının da büyük etkisi olmuştur. Zira muhtelif unsurlardan meydana gelen, eski medeniyetlere ve değişik örf-adetlere sahip olan, çeşitli fikrî akımlarla karşı karşıya bulunan toplumlarda sosyal hadiselerin çok ve karışık olacağı bir gerçektir. Hadiseler de hüküm ister. Bu durumda fakih sık sık re'ye başvurma zorunda kalır. Aynı zamanda bu gibi çeşitli hadiseleri incelemek, fıkıh âlimlerinin ufkunu da açar. Ve yeni yeni meseleler hakkında hüküm vermeye zorlar. Bu devirde Küfe, Irak Medresesi mensubu olan re'ycilerin merkezi idi. Bu medresenin o günkü lideri İmam A'zam Ebu Hanife idi. Çalışma konumuz İmam Züfer de İmam A'zam'ın önde gelen talebelerindendi.

### B- Züfer'in Nesebi

<sup>15</sup> Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye*, s. 163; Taşköprüzade, *Tabakatü'l-Fukaha*, s. 16-17.

<sup>16</sup> Hudari, *Tarihu't-Teşrii'l-İslami*, s. 187; Karaman, *İslam hukuk Tarihi*, s. 160 vd.

Züfer'in nesebini kaynaklar, Ebu'l-Hüzeyl Züfer b. eHüzeyl b. Kays b. Selim b. Kays b. Mükemmel b. Zehl b. Züeyb b. Cezime b. Amr b. Hancur b. Cündeb b. El-Anber b. Amr b. Temim b. Merre b. Edd b. Tabiha b. İyas b. Mudar b. Nezar b. Ma'd b. Adnan şeklinde Adnan'a kadar nesebini tespit etmişlerdir.<sup>17</sup> İmam Züfer, Adnanlılardan Temim kabilesinin bir kolu olan el-Anber b. Amr kabilesine mensuptur.<sup>18</sup>

Kabilesine nispet edilerek kendisine el-Anberi<sup>19</sup>, kabilesinin de aslını teşkil eden Temim oğullarına nispetle de et-Temimi<sup>20</sup>, hayatını geçirdiği ve ilmini tamamladığı yerlere nispetle de el-Küfi<sup>21</sup> ve el-Basri<sup>22</sup> denilmektedir. Aslen Isfahanlı olmasına rağmen Isfahanî diye bir nispete rastlayamadık.

Züfer'in künyesi, Ebu'l-Hüzeyl<sup>23</sup> ve Ebu Halid'dir.<sup>24</sup> Bu iki künyeden en yaygını da Ebu'l-Hüzeyl'dir. Bu künyelerle niçin anıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Kaynaklarda çocuklarına dair de bir bilgi mevcut değildir. İlk çocuğun ismiyle künyelenmek bir arap adeti olduğuna göre<sup>25</sup> Hüzeyl veya Halid veya her iki isimde çocuğu var olabilir. Böyle künyelenmesi mutlaka bu isimlerde çocuğunun olmasını da icap etmez. Nitekim Hz. Ebu Bekr'in, Bekir diye, Hz. Ömer'in de Hafs diye bir çocuğu olmadığı halde, Ebu Bekr ve Ebu Hafs diye künyeleri vardır.<sup>26</sup>

### C- Ailesi

İmam Züfer aslen Isfahanlı olup<sup>27</sup>, babası Hüzeyl Isfahan valilerindedir.<sup>28</sup> Babasının Isfahan valiliği, Emevi halifelerinden Yezid b. Velid b. Abdülmelik zamanına rastlamaktadır.<sup>29</sup> Züfer'in

<sup>17</sup> Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-A'yan ve Enbai Ebnai'z-Zeman*, Beyrut, 1972, c. 2, s.317-318; Muhammed Zahid el-Kevseri, *Lemahatü'n-Nazar fi Sirati'l-İmam Züfer*, 1969, s.3; Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye*, s.76.

<sup>18</sup> Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalani, *Lisanü'l-Mizan*, Beyrut 1971, c. 2, s. 476; Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye*, s. 76; İbn Sa'd Ebu Abdullah, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Beyrut ts., c. 6, s. 387; İbn Nedim Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebi Ya'kub, *el-Fihrist*, Beyrut 1978, c. 1, s. 258; İbn İmad Ebu'l-Felah Abdülhayy el-Hanbeli, *Şeceratü'z-Zeheb fi Ahbari Men Zeheb*, Beyrut, c. 1, s. 243.

<sup>19</sup> İbn Ebi Hatim Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Haydarabad 1952, c. 3, s. 608; Taşköprüzade, *Tabakat*, s. 18; Ebu Abdullah Hüseyin b. Ali es-Saymeri, *Ahbaru Ebi Hanife ve Ashabuh*, Beyrut 1974, s. 103, Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye*, s. 76, İbn Hacer, *Lisanü'l-Mizan*, c. 2, s. 476; Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lam*, Mısır ts., c. 3, s. 78; İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 6, s. 378.

<sup>20</sup> İbn Abdi'l-Berr Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah, *el-İnkita*, Mısır1350, s. 173.

<sup>21</sup> Isamüddin Ebu'l-Hayr Ahmed b. Muslihiddin Mustafa b. Halil Taşköprüzade, *Mevzuatü'l-Ulüm*, İstanbul 1313, c. 2, s. 708; Taşköprüzade, *Miftahu's-Seade ve Misbahu's-Siyade*, Mısır, tsz, c. 2, s. 249.

<sup>22</sup> Muhammed b. Veli el-Din, *Tabakatü'l-Eimmeti'l-Müctehidin ve'l-Ulemai'l-Müttekin*, (Yusuf Ağa Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, No: 4696) s. 16; Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye*, s. 75; Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, s. 19.

<sup>23</sup> Kehhale Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin Teracümü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye* Dımeşk 1957, c. 4, s. 181; İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, c. 6, s. 387; Ebu İshak Şirazi, *Tabakatü'l-Fukah*, Bağdat 1337, s. 113; Zirikli, *el-A'lam*, c. 3, s. 78.

<sup>24</sup> Taşköprüzade, *Miftah*, c. 2, s. 249; Saymeri, *Ahbaru Ebi Hanife*, s. 116.

<sup>25</sup> Mehmet Özgü Aras, "İslamda Ad Koyma", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 1985, sy. 1, s. 115.

<sup>26</sup> Aras, "İslamda Ad Koyma", s. 116.

<sup>27</sup> Taşköprüzade, *Miftah*, c. 2, s. 249; Zirikli, *el-A'lam*, c. 3, s. 78; Saymeri, *Ahbaru Ebi Hanife*, s. 106; Taşköprüzade, *Mevzuat*, c. 2, s. 708.

<sup>28</sup> Taşköprüzade, *Mevzuat*, c. 2, s. 709; İbn Sa'd, *et-Tabakat*, c. 6, s. 6; İbn İmad, *Şeceratü'z-Zeheb*, c. 1, s. 243.

<sup>29</sup> Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lami'n-Nübel*, Beyrut 1985, c. 8, s. 39.

doğumu da babasının valiliği dönemindedir.<sup>30</sup> Annesi de Anber oğulları kabilesine mensuptur. Annesinin İran'lı bir cariye olduğuna dair rivayetler de vardır.<sup>31</sup> Yüzünün acemlerin yüzüne benzemesi de, annesinin acem olmasına bağlanmaktadır.<sup>32</sup>

Kaynaklar Züfer'in üç kardeşinin olduğunu bildirir.<sup>33</sup> Bunlar: Kevser, Hersemet ve Temim oğulları kabilesinin zekât tahsildarlığı görevini yapan Sabbah'tır.<sup>34</sup> Züfer'in çocuklarına dair bir bilgi yoktur. Ancak yukarıda Züfer'in künyelerinden bahsederken de ifade ettiğimiz gibi Hüzeyl ve Halid isminde çocuklarının olma ihtimali vardır. İmam Züfer vefat ettikten sonra, hanımı Züfer'in kardeşiyle evlenmiştir. Bu hususta şöyle bir rivayet de vardır. İmam Züfer vefat edeceği zaman, Ebu Yusuf bazı arkadaşları ile beraber Züfer'in yanına giderler. Ve vasiyet yapmasını isterler. O da "şu mal hanımımındır, şunlar da kardeşimin oğlundur" der. Ebu Yusuf ve yanındakiler bu söze şaşırırlar. Çünkü kardeş varken kardeş çocuğuna bir şey düşmez. Züfer vefat ettikten sonra hanımı, Züfer'in kardeşiyle evlenir ve bir oğlu olur. <sup>35</sup> Bu durumu nazarı itibara alırsak Züfer'in hiç çocuğu olmadığı veya olup kendisinden önce vefat etmiş olabileceği ihtimali de akla geliyor.

#### D- Doğumu ve Çocukluğu

İmam Züfer bütün kaynakların ittifakıyla hicri 110 senesinde İsfahan'da dünyaya gelmiştir.<sup>36</sup> Züfer'in doğumu yukarıda da ifade edildiği gibi babasının valiliği döneminde olmuştur. Doğum tarihinde ihtilaf olmaması da büyük ihtimalle babasının devlet memuru olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü doğum, ölüm, tahsil vs. gibi işlerde zamanımızda olduğu gibi eski devirlerde de resmi görevlilerce titiz durulduğu bir gerçektir. Ebu'l-Hüzeyl Züfer'in çocukluğu hakkında kaynaklarda her hangi bir bilgi yoktur. Bilinen tek şey küçük yaştan itibaren iyi bir tahsil gördüğüdür. Çünkü aşağıda tahsil hayatından bahsederken görüleceği gibi İmam A'zam'la tanıştığı sıralarda yaşının yirmi civarında olduğu ve daha önce hadis ilmiyle ilgili eğitim hayatının olduğu anlaşılmaktadır.<sup>37</sup>

#### C-Tahsil hayatı

Yukarıda da ifade edildiği gibi, İmam Züfer küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim almıştır. Kaynaklarda küçük yaşlarda tahsil hayatı ile alakalı herhangi bir bilgi yoktur. Tahsil hayatı ile ilgili elde edilen tek bilgi, Küfe'de Ebu Hanife'den fıkıh okumasıdır. Hakkında söylenenlerden anlaşıldığına göre, İmam A'zam'la tanışmazdan evvel de iyi bir eğitim aldığı anlaşılıyor. Kırk sekiz yaşında vefat eden Züfer yirmi sene İmam A'zam'la beraber olmuş, O'ndan sonra da sekiz sene yaşadığına göre İmam A'zam'dan fıkıh almaya başladığında yirmi yaşlarında idi. Durum böyle

<sup>30</sup> Kevseri, *Lemehatü'n-Nazar*, s. 3.

<sup>31</sup> Taşköprüzade, *Miftah*, c. 2, s. 250; Saymeri, *Ahbaru Ebi Hanife*, s. 106.

<sup>32</sup> Taşköprüzade, *Miftah*, c. 2, s. 250; Saymeri, *Ahbaru ebi Hanife*, s. 106.

<sup>33</sup> Zehebi, *Siyer*, c. 8, s. 39; Kevseri, *Lemehatü'n-Nazar*, s. 5.

<sup>34</sup> Saymeri, *Siyer*, s. 106; Taşköprüzade, *Miftah*, c. 2, s. 250; İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 6, s. 388; Kevseri, *Lemehatü'n-Nazar*, s. 5.

<sup>35</sup> Taşköprüzade, *Miftah*, c. 2, s. 249; Taşköprüzade, *Mevzuat*, c. 2, s. 709; Saymeri, *Ahbaru Ebi Hanife*, s. 106.

<sup>36</sup> Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye*, s. 75; Şirazi, *Tabakatü'l-Fukaha*, s. 113; Muhammed b. Veli, *Tabakatü'l-Eimme*, s. 16.

<sup>37</sup> Zehebi, *Siyer*, c. 8, s. 39; İbn İmad, *Şeceratü'z-Zeheb*, c. 1, s. 243; Zirikli, *el-A'lam*, c. 3, s. 78; Kevseri, *Lemehatü'n-Nazar*, s. 3.

olunca ömrünün ilk yirmi senesinin boş geçmesi düşünülemez. Kaynaklar İmam Züfer'in önceleri hadis ilmiyle meşgul olup, daha sonra fıkha yöneldiğini ve fikhın ağır bastığını bildirmektedirler.<sup>38</sup> Yahya b. Main (233/848) gibi hadiste mütehasıs olan zatların Züfer'i sikadan saymaları, kendisinin hadiste de iyi bir eğitim aldığını göstermektedir.<sup>39</sup>

Züfer'in, İmam A'zam'la tanışıp, re'yci oluşuna şöyle bir hadisenin sebep olduğu zikredilmektedir. Bir gün arkadaşları ile beraber iken kendilerine bir mesele soruldu. Cevap veremediler. Züfer gidip meseleyi Ebu Hanife'ye sordu. Ebu Hanife meseleye cevap verince:

Züfer, "bunu neye göre söylüyorsun"? dedi.

Ebu Hanife şu hadise şu cihetten kıyasla söylüyorum, dedi. Sonra Ebu Hanife, Züfer'e soru yöneltti ve eğer şöyle olsaydı cevabı nasıl olurdu? Dedi.

Züfer cevap veremedi. Ebu Hanife kendi sorduğu sorunun cevabını ve delilini anlattıktan sonra meseleyi değiştirerek İmam Züfer'e, şöyle olsaydı cevap nasıl olurdu? Diye tekrar bir soru daha yöneltti. Züfer bu defa daha da şaşırıldı. Ve yine cevap yok. İmam A'zam bu sorunun da cevabını ve delilini anlattı. Bundan sonrasını Züfer şöyle anlatır. Arkadaşlarımın yanına vardım. Ebu Hanife'den öğrendiğim meseleleri ben de onlara sordum. Arkadaşlarım o konuda benden de cahildiler. Soruların cevaplarını ve delillerini onlara anlatınca, bunları nereden öğrendiğimi sordular. Ben de Ebu Hanife'den, dedim.<sup>40</sup> Bu hadiseden sonra Züfer, İmam A'zam'ın ilim halkasına intisap etti. Bu beraberlik kendisinin ifadesiyle yirmi seneye yakın bir süre devam etti.<sup>41</sup>

- 41 -

Züfer, İmam A'zam'la devam eden tahsil hayatını şöyle anlatır. Ebu Hanife'nin yanında yirmi seneye yakın kaldım. İnsanlara O'ndan daha şefkatlisini görmedim. O kendisini Allah yolunda harcardı. Gün boyu meseleler ve onların halliyle ve onları talebelerine öğretmekle meşgul olurdu. Gelen sorulara cevap vermekten kaçınmazdı. Dersten ayrılınca da ya bir hasta ziyaretine gider veya bir cenaze namazına iştirak ederdi. Yahut bir fakire yardıma koşardı. Yahut da bir dostunu ziyaret, muhtaç birinin ihtiyacını temin gibi hayırlı işler yapardı. Gece olunca da Kur'an okuma, ibadet ve namazla baş başa kalırdı. Ölünceye kadar da <sup>42</sup> bu prensibini devam ettirdi. İmam A'zam vefat edince, O'nun ders halkasının başına Züfer geçti. Züfer'in vefatından sonra da sırasıyla İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed bu vazifeyi devam ettirdi.<sup>43</sup> Her ne kadar sonraları Ebu Yusuf ve Muhammed ön plana çıkmış olsalar da, Züfer hayatta iken, İmam A'zam'ın en gözde talebesi idi. Daha sonraki devirlerde bu iki imamın görüşleri çeşitli sebeplerle ön plana çıktı ve Züfer üçüncü sıraya kalmış oldu.

Züfer'in, İmam A'zam'ın dışında herhangi bir hocadan fıkıh ilmi aldığına dair bir bilgiye rastlanmadığı halde, Yahya b. Said el-Ensari (143/760), Eyyüb es-Sahtiyani (131/748), Süleyman b.

---

<sup>38</sup> Habib Ahmed el-Kiranevi, *Ebu Hanife ve Ashabuhu*, Beyrut 1989, s. 104

<sup>39</sup> Askalani, *Lisanü'l-Mizan*, c. 2, s. 476; Zehebi, *Siyer*, c. 8, s. 39.

<sup>40</sup> Saymeri, *Ahbaru Ebi Hanife*, , s. 107; Kevseri, *Lemehatü'n-Nazar*, s. 5.

<sup>41</sup> Kevseri, *Lemehatü'n-Nazar*, s. 14.

<sup>42</sup> Kevseri, *Lemehatü'n-Nazar*, s. 15.

<sup>43</sup> Kevseri, *Lemehatü'n-Nazar*, s. 34.



Mihran el-A'meş(148/765), Muhammed b. İshak(151/768) ve Haccac b. Ertat (145/762) gibi zatlardan hadis aldığı kaynaklarda yer almaktadır.<sup>44</sup>

Yukarıda da ifade edildiği gibi Ebu Hanife'nin vefatından sonra, O'nun yerine talebesi Züfer geçmiştir. Bu itibarla Züfer de hocası gibi birçok talebe yetiştirmiştir. Başka bir ifade ile pek çok kişi kendisinden istifade etmiştir. Abdullah b. Mübarek (181/797), Muhammed b. Hasan (189/804), Şekik b. İbrahim (194/810), Süfyan b. Uyeyne (198/814), Hasan b. Ziyad (204/819), Said b. Evs (214/829) ve Hilal b. Yahya(245/856) gibi zatlara, Züfer'den ders alanlardan bazılarıdır.<sup>45</sup> Adı geçen zatlardan kendisinden ilim aldığı büyük bir fıkıh ve hadis âlimi olan Züfer'in herhangi eserine rastlamak mümkün olmamıştır. Kaynakların bir kısmında Züfer'in, Ebu Hanife ile birlikte kitap tedvin eden on kişiden biri olduğu kaydedilirken<sup>46</sup> bir kısmında ise hiçbir eserinin adı verilmeksizin kendisine ait kitapları olduğu bildirilmektedir.<sup>47</sup> el-Hâkim en-Nisaburi (404/1013) Züfer'in, biri Şeddad b. Hakim el-Belhi (220/835) tarafından, diğeri de Ebu Vehb Muhammed b. Müzahim el-Mervezi (209/825) tarafından rivayet edilen hadise ait iki nüshası bulunduğunu kaydeder.<sup>48</sup> Diğer taraftan Züfer'e ait, el-Mücerredd fi'l-Füru' ve el-Makalat isimli iki eserinin de adı geçmektedir.<sup>49</sup> Adı geçen eserlerinin zamanımıza kadar geldiğine dair şu an elimizde herhangi yoktur. Belki bir gün bu kitapların veya başka eserleri varsa onların yazmalarına rastlamak mümkün olur.

Kaynaklar İmam Züfer'in kendisinden sonraya bir eser bırakmayışına, O'nun genç denilebilecek yaşta ölmüş olmasını sebep gösterirler.<sup>50</sup> Zamanımıza kadar intikal eden bir eseri mevcut değilse de fıkıh kitaplarında birçok fıkhi görüşü yer almaktadır.

### III-Züfer'in İctihattaki ve Hanefi Fıkıhındaki Yeri

İmam Züfer'in ictihattaki yerini tespite geçmeden O'nun İslami ilimlerdeki yerine bir göz atmanın yararlı olacağını düşünüyoruz.

#### A- İslami İlimlerdeki Yeri

İmam A'zam'ın vefatından sonra, O'nun yerine geçecek kadar ilmî dirayete sahip olan Züfer'in, İslami ilimlerdeki yerini daha iyi anlayabilmemiz için O'nun devrindeki âlimlerin, hakkında söyledikleri sözleri burada nakletmemiz yeterli olacaktır. Züfer'in hocası Ebu Hanife, O'nu över ve arkadaşlarının kıyası en iyi bilenidir, derdi. Züfer'in evlendiği gün Ebu Hanife de düğün merasiminde bulundu. Düğünde Ebu Hanife'den bir konuşma yapması istendi. Ebu Hanife de bir konuşma yaparak, Züfer b. Hüzeyl Müslümanların imamlarından bir imamdır. O soy ve nesep bakımından da Müslümanların alemlerinden bir alemdir, diyerek O'nu adeta bayraklaştırmıştır.<sup>51</sup>

<sup>44</sup> Zehebi, *Siyer*, c. 8, s. 39; İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, c. 3, s. 609; Kevseri, *Lemehatü'n-Nazar*, s. 15.

<sup>45</sup> Kevseri, *Lemehatü'n-Nazar*, s. 15-16; Saymeri, *Ahbaru Ebi Hanife*, s. 156-157.

<sup>46</sup> Taşköprüzade, *Miftah*, c. 2, s. 249; Zirikli, *el-A'lam*, c. 3, s. 78.

<sup>47</sup> Kehhale Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin*, c. 4, s. 181; İbn Nedim, *el-Fihrist*, c. 1, s. 285.

<sup>48</sup> Hakim en-Nisaburi Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Ma'rifetü Ulumi'l-Hadis*, Kahire 1937, s. 164.

<sup>49</sup> Katip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-Zunun an Esmâ'l-Kütüb ve'l-Fünun*, İstanbul ts., c. 2, s. 1593-1782; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin ve Esmâü'l-Müellifin*, İstanbul 1951, s. 375.

<sup>50</sup> Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanife* (trc. Osman Kesioğlu), Konya 1981.

<sup>51</sup> Saymeri, *Ahbaru Ebi Hanife*, s. 103; Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye*, s. 75; Kevseri, *Lemehatü'n-Nazar*, s. 6.

Yine bir gün Ebu Hanife, ilimde yüksek öğrencilerini kasederek “otuz altı arkadaşımız vardır ki bunlardan yirmi sekizi kadı olmaya layıktır. Altısı fetva makamına elverişlidir. İki de kadı ve müftülere ders verecek, kadı ve müftü yetiştirecek seviyeye gelmiştir” dedi ve “ikisi de” sözüyle Ebu Yusuf ve Züfer’i işaret etti<sup>52</sup>.

Büyük fıkıh ve hadis âlimlerinden, Muhammed b. Osman b. Ebi Şeybe (239/835) derki, “babama ve amcama Züfer’den sordum. Züfer, zamanımızın en büyük fakihlerindedir”, dediler.<sup>53</sup>

İmam Şafii’nin (204/820) hocalarından, Veki’ b. El-Cerrah, “benim için Züfer’in sohbetleri kadar hiçbir kimsenin sohbeti faydalı olmamıştır”, demiştir.<sup>54</sup>

Züfer Basra’ya geldikten sonra, Basralıların kendisine gelip fikhî meseleler sordukları, O’nun verdiği cevaplardan dolayı hayret ederek “fıkıhta Züfer gibisini görmedik, O insanların en âlimidir” dedikleri nakledilmektedir. Züfer de hakkında söylenenleri duyunca tevazu göstererek şöyle derdi. “Bunlar Ebu Yusuf’u görseler acaba ne derlerdi”.<sup>55</sup>

İlim ve ibadeti üzerinde toplayan Züfer<sup>56</sup> zühd ve takvada da ileri idi. Haramdan çok kaçınırdı.<sup>57</sup> Dünyaya, dünya malı ve makamına hiç iltifat etmezdi. Babası Basra valisi, biraderi de Temim diyarının kaymakamı olup, her ikisinin de maddi imkânları yerinde, nüfuzları çok yüksekti. Yanlarına gitmeye rağbet etmezdi.<sup>58</sup>

Zahitlerden Davud et-Taî ile aralarında kardeşlik anlaşması yaptılar. Birbirlerinden hiç ayrılmazlardı. Öyle ki Davud et-Taî bir çöplüğe gidip otursa, Züfer de gelir O’nun yanına otururdu.<sup>59</sup> Davud et-Taî kendisini sadece zühde vermiştir. Züfer ise, ilim ile ibadeti cem etmiştir.<sup>60</sup> İbn Hacer de O’nun hakkında şöyle der. “Fakih ve zahidlerden biri idi.”<sup>61</sup>

### **B- Züfer’in İctihattaki Yeri**

Hanefi fukahasının tasnifi yapılırken iki tasnif üzerinde durulur. Biri beşli tasnif, diğeri de İbn Kemal Paşa’nın (894/1534) yaptığı yedili tasniftir. En çok itibar gören de İbn Kemal Paşa’nın tasnididir. Bu tasnife göre Hanefi fukahası aşağıda zikredeceğimiz şekilde sınıflandırılmaktadır.

1-Dinde müctehidler: Bunlar, usul ve furu’da hiçbir müctehidi taklit etmeksizin, kendinin koyduğu prensip ve kaideler çerçevesinde içtihat yapan müctehitlerdir.

---

<sup>52</sup> Kevseri, *Lemehatü’n-Nazar*, s. 13.

<sup>53</sup> Kevseri, *Lemehatü’n-Nazar*, s. 6.

<sup>54</sup> Kiranevi, *Ebu Hanife ve Ashabuh*, s. 105.

<sup>55</sup> Kevseri, *Lemehatü’n-Nazar*, s. 10.

<sup>56</sup> Saymeri, *Ahbaru Ebi Hanife*, s. 104; İbn hallikan, *Vefeyatü’l-A’yan*, c. 2, s. 318; Zirikli, *el-A’lam*, c. 3, s. 78.

<sup>57</sup> Kuraşi, *el-Cevahiru’l-Mudiyye*, c. 1, s. 244.

<sup>58</sup> İsmail Hakkı, *Mevahibü’r-Rahman*, İstanbul h. 1330, s. 35.

<sup>59</sup> Saymeri, *Ahbaru Ebi Hanife*, s. 104.

<sup>60</sup> Zehebi, *Siyer*, c. 8, s. 39; Saymeri, *Ahbaru Ebi Hanife*, s. 104; Taşköprüzade, *Miftah*, c. 2, s. 249.

<sup>61</sup> Askalani, *Lisanü’l-Mizan*, c. 2, s. 476.

2-Mezhepte müçtehit: kendisi bir takım usüller ile nasslardan hüküm çıkarabilecek ılmî kudrette olduğu halde dinde müçtehit bir kişiye tabi olarak, onun usül ve kaidelerine göre içtihat yapan zattır.

3-Meselede müctehid: Kendi mezheplerinde, hakkında hüküm bulunmayan meselede içtihat yapan âlimlerdir.

4-Tahric eshabı: Mezheplerine ait müçtehitlerin kapalı, birden fazla manaya ihtimali olan sözlerini diğer naslara kıyas ederek bir hüküm çıkaran fakihlerdir.

5-Tercih eshabı: Aynı konuda rivayet olunan farklı görüşlerden birini diğerine tercih eden âlimlerdir.

6-Temyiz eshabı. Zayıf rivayetle kuvvetli rivayeti birbirinden ayırt edebilecek dirayete sahip olan âlimlerdir.

7-Sırf mukallid: İctihat, tercih, tahric ve temyiz salahiyetine sahip olmayıp, sadece bir mezhebe ait hükümlerin büyük bir kısmını ezberleyen her hangi bir âlimdir.<sup>62</sup>

Bu derecelere ait müçtehitlere örnek verilirken, birinci dereceye dört mezhep imamı, ikinci dereceye ise, İmam A'zam'ın talebelerinden Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve Züfer gösterilmektedir. Ancak diğer arkadaşlarıyla beraber Züfer'in ikinci derecede sayılması bazı ulema tarafından tenkide tabi tutulmuştur. Çünkü Züfer ve arkadaşlarının hüküm çıkarırken dayandıkları prensipler, çok zaman hocalarının görüşlerine uysa da, bu her zaman aynı değildir. İbn Kemal Paşa'nın tasnifine, eserinde yer veren İbn Abidin de ikinci mertebeyi zikrettikten sonra misal olarak verdiği adı geçen üç zatın hocalarına muhalefet ettiklerini kaydetmektedir.<sup>63</sup>

Hüküm çıkarma yollarında hocalarıyla bir kısım yerlerde birleşmeleri o meselede görüşlerinin aynı olmasındandır. Kaldı ki diğer mezhep imamlarıyla da görüşlerinin aynı olduğu yerler çoktur. Hocalarının re'ylerini okumuş olmaları, içtihat makamında ondan aşağı derecede olmalarını gerektirmez. Bir hocadan ders almak, mutlak olarak o imamı taklit edip, mutlak müçtehit olmasına engel oluyorsa, o zaman İmam A'zam'ı da mutlak müçtehit makamından indirmek gibi gülünç bir durum ortaya çıkar. Çünkü İmam A'zam da başlangıçta hocası Hammad'dan, İbrahim en-Nehaî'nin fıkıh anlayışı üzerine ders almaya başlamıştır. Bundan dolayı birçok meseleyi O'nun yolu üzerine halleder. Fakat buna rağmen İmam A'zam müstakil müçtehitir. Züfer ve diğer iki arkadaşını da böyle düşünmek gerekir. Ayrıca bir talebeyi hocasına göre mutlaka ikinci derecede kabul etmek şartsa, İmam A'zam'ın vefatından sonra diğer hocalardan da ders alan Ebu Yusuf ve İmam Muhammed gibi imamları hangi hocaya göre ikinci derecede sayılması problemi ortaya çıkar. Çünkü İmam Muhammed gençliğinde İmam A'zam'ın derslerine kısa bir süre devam etmiştir. Hocasının vefat ettiğinde İmam Muhammed on sekiz yaşlarında idi. Hocasının vefatından sonra birçok hocadan ilim aldığı gibi, İmam Malik'den de üç yıl ders almıştır. Bu durumda İmam Muhammed usülde İmam

<sup>62</sup> İbn Abidin, *Ukudü Resmî'l-Müfti (Mecmüatü'r-Resail)*, İstanbul h. 1325, c. 1, s. 11-12.

<sup>63</sup> İbn Abidin, *Ukudü Resmî'l-Müfti*, c. 1, s. 12.

A'zam'ı mı taklit etmiştir? Yoksa İmam Malik'i mi taklit etmiştir? Veya her ikisini birden mi taklit etmiştir?<sup>64</sup>

Yine bir müçtehidin mutlak müçtehit derecesinde mütalaa edilmesi için usül ve fûru'da kendisine has görüşleri olması gerekiyorsa Züfer'in her iki yönde de böyle görüşleri vardır. Ebu Zeyd ed'Debüsi (430/1039) "Te'sisü'n-Nazar" isimli eserinin bir bölümünü Züfer'in usül ve fûru'daki görüşlerine ayırmıştır.<sup>65</sup> Ayrıca fûru'daki kendisine ait görüşlerine, geniş olarak yazılan fıkıh kitaplarında sıkça rastlamak mümkündür. Zahid el-Kevseri de Züfer'i ikinci derecede sayanların, O'nu Ebu Hanife'nin görüşlerine çok atıfta bulunmasından bu kanaata vardıklarını ifade etmektedir.<sup>66</sup> Bu konudaki sözümüzü şöyle bitirmek isteriz. İbn Kemal Paşa'nın yaptığı tasnifteki ikinci derecede ve beşli olarak yapılan tasnife göre yine ikinci derecede adı geçen üç imamdan başka kimse yoksa ki, kaynaklarda başka isim yer almamaktadır. Züfer ve arkadaşlarını birinci derecede kabul ettiğimiz zaman fukaha tabakası altı, diğer tasnife göre de dört olmuş olacaktır.

### C- Züfer'in Görüşleriyle Fetva Vermek

Her mezhebin kendine hass bir fetva verme usulü vardır. Kaynaklar Hanefi mezhebinin fetva verme usulünü ele alırken, mukallid bir müftinin fetva verirken takip edeceği sırayı şöyle vermektedirler.

1-İlk önce üzerinde ittifak vaki olan görüşe göre fetva verir.

2-İhtilaf edilen konularda ilk önce Ebu Hanife'nin görüşüyle fetva verir. Ancak bundan istisna edilen bazı yerler vardır. Kadâ ve şehadetlerle ilgili yerlerde Ebu Yusuf'un, zevi'l-erhamla ilgili yerlerde İmam Muhammed'in görüşüyle fetva verir.

3-İmam A'zam'dan bir görüş olmadığı yerlerde Ebu Yusuf'un görüşüyle amel eder.

4-Bu iki imamdan her hangi bir görüş yoksa bu defa İmam Muhammed'in görüşüyle fetva verir.

5-Bu üç imamdan sonra sırasıyla Züfer ve Hasan b. Ziyad'ın görüşüyle fetva verir.<sup>67</sup> Bu sıra verildikten sonra müftinin bu sıraya riayet etmesi lazım geldiği kaydedilir. Sonra da bazı fakihlerin, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerini, Ebu Hanife'nin görüşlerine tercih ettikleri hatta on yedi yerde de İmam Züfer'in görüşleriyle fetva verdikleri kaydedilmektedir.<sup>68</sup> Bu bilgiye dayanarak Züfer'in diğer görüşleriyle amel edilmez sonucuna varmak doğru değildir. Kanaatimizce her hangi bir imamın dolayısıyla da Züfer'in müftabih olan görüşlerini herhangi sayı ile sınırlamak mümkün değildir. Zamanın değişmesiyle hükümlerin değişeceği bir gerçektir. Bir zamanda belli bir konuda ihtiyaca binaen bir imamın görüşüyle amel etmek icap ederken, başka bir zamanda da diğer bir imamın görüşüyle amel etme zorunluluğu doğabilir.

---

<sup>64</sup> Ebu Zehra, *İslamda Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi* (trc. Abdülkadir Şener) İstanbul 1978, c. 2, s. 112-113, I-II.

<sup>65</sup> Ebu Zeyd Ubeydullah Ömer b. İsa ed-Debusi, *Te'sisü'n-Nazar*, İstanbul 1990, s. 79.

<sup>66</sup> Kevseri, *Lemehatü'n-Nazar*, s. 25.

<sup>67</sup> İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtar*, c. 1, s. 48; Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletüh*, Dımaşk 1989, I-VIII, c. 1, s. 57-58.

<sup>68</sup> İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtar*, c. 1, s. 48.

Burada Şunu da ifade etmekte yarar vardır. Züfer'in görüşlerine, diğerleri kadar müracaat edilmeyiŐinde bir takım sebepler olabilir. Bizce en önemli sebep, Züfer'in genç yaşta ölmesi sebebiyle diğer imamlarda olduğu gibi görüşlerini yayma imkânı bulamaması ve görüşlerini bir araya getirme imkânına sahip olamamasıdır. Çünkü İmam Ebu Yusuf kadılık yapmak suretiyle görüşlerini icra etmek imkânına sahip olup, İmam Muhammed de Hanefi fıkhdının esasını teşkil eden eserler meydana getirmiŐtir.

#### IV- Züfer'in Ölümü

Ömrünü ilme veren, ölüm döŐeğinde bile fıkhî meseleler ile meşgul olan<sup>69</sup> Züfer'in hicri 158 senesinde Basra'da kırk sekiz yaşında iken vefat ettiği hususunda hiçbir ihtilaf görülmemiŐtir. Fakat hangi ayda vefat ettiği konusunda farklı bilgiler vardır. Züfer'in, Abbasi halifelerinden Mehdi'nin(169/786) hilafetinin ilk zamanlarında vefat ettiği ifade edildiği gibi<sup>70</sup> Mehdi'nin babası Ebu Ca'fer el-Mansur zamanında vefat ettiği de söylenir.<sup>71</sup> Vefeyatü'l-A'yan'da da Züfer'in vefatının Őa'ban ayında olduğu kaydedilir. Bu da Züfer'in Ebu Ca'fer zamanında vefat ettiğini söyleyenlerin görüşüne uygundur. Ayrıca Ebu Ca'fer el- Mansur'un Zilhicce ayında vefat ettiğini, yine bu ayda Mehdi'nin hilafete geçtiğini görüyoruz.<sup>72</sup> Bununla birlikte, Züfer'in vefatının, Zilhicce ayında olması ihtimali de vardır. Çünkü Mansur hacca giderken Zilhicce ayının altısında Mekke civarlarında ölüp, yerine hemen oğlu Mehdi geçmiştir.<sup>73</sup> Kaynaklarda Mehdi'nin hilafetinin ilk günlerinde vefat etmiştir denildiğine göre, Zilhicce ayı olabilir. Çünkü bu ay hem Mehdi'nin hem de babası Mansur'un zamanına tesadüf etmektedir. Vefat ettiği ayda ihtilaf edilmesi, vefat haberinin değişik kimselere farklı zamanlarda ulaşmış olmasından kaynaklanabilir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Züfer ölüm yatağında bile ilimle meşgul olmuştur. Bu hususta Fadl b. Dükeyn'in (219/834) Şu rivayeti bunu göstermektedir. "Son anında Züfer'in yanına girdim. O, Şu kadına Şu kadar mehir verilir. Şöyle olursa mehrin üçte biri verilir", diyordu.<sup>74</sup>

#### Sonuç

İmam Züfer aslen Isfehan'lı olup, babası Isfehan valiliği yapmıştır. Küçük yaŐlardan itibaren ilimle meşgul olmuştur. Önceleri hadis ilmiyle meşgul olan Züfer, sonradan Ebu Hanife'nin ders halkasına intisap ederek O'ndan fıkhî tahsili yapmıŐ ve re'yci olmuştur. İmam A'zam ile beraberliği yirmi sene civarında olmuştur. Hocasının vefatından sonra, ders halkasının başına Züfer geçmiştir. İmam Züfer de hocası gibi birçok talebe yetiştirmiştir. Talebeleri arasında içtihat derecesine ulaşan müçtehitler de vardır. Isfehan'lı olmasına rağmen ömrünün büyük bir kısmını Küfe'de geçirmiŐtir. Hocası İmam A'zam'ın görüşlerini Basra'da yaymak için büyük gayret sarf eden Züfer, düzgün lisanı, ilmi dirayeti, ilmi münazaralardaki ikna kabiliyeti ve takip ettiği akıllı, mu'tedil davranıŐlarıyla, İmam

<sup>69</sup> Kuraşi, *el-Cevahiru'l-Mudiyye*, c. 1, s. 244; Kevseri, *Lemehatü'n-Nazar*, s. 19.

<sup>70</sup> Taşköprüzade, *Miftah*, c. 2, s. 250.

<sup>71</sup> Askalani, *Lisanü'l-Mizan*, c. 2, s. 467.

<sup>72</sup> Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, İstanbul 1966, I-II, c. 2,s. 44.

<sup>73</sup> Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul ts., I-XV, c. 3, s. 103-105.

<sup>74</sup> Kuraşi, *el-Cevahiru'l-Mudiyye*, c. 1, s. 244.

A'zam'ın görüşlerinin Basra'da kabul görmesinde ve yayılmasında büyük rol oynamıştır. İlim ve takvayı üzerinde toplayan Züfer, kendisine yapılan kadılık teklifinden de kaçınmıştır.

Hanefi fukahasının önde gelenlerinden olan Züfer'in diğer imamlardan farklı pek çok görüşü vardır. Farklı görüşe sahip olması, diğer imamların az kullandığı kıyası, onlara nispetle daha çok kullanmasından ve farklı usul kaidelerine sahip olmasındandır. Görüşlerinin belli bir kesimi kıyasa dayanır. Kaynaklarda eserlerinden bahsedilse de şu ana kadar yazdığı her hangi bir eserine rastlanmamıştır. Görüşlerine diğer imamların görüşlerine göre daha az başvurulması genç denilebilecek bir yaşta vefat edip, kendisinden sonra bir eser bırakmamasına ve görüşlerin yürürlüğe koyacak bir görevde bulunmamasına bağlanmaktadır.

### **Bibliyografya**

Aras, Mehmet Özgü, Hammad b. Ebi Süleyman Hayatı ve Fıkhi Görüşleri, (basılmamış doktora tezi) Konya, 1987

İslamda Ad koyma, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 1985

Askalani, Ahmed b. Ali b. Hacer, Lisanü'l-Mizan, Beyrut, 1971, I-VII

Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyyetü'l-Arifin ve Esmâü'l-Müellifin, İstanbul, 1951

Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul, 1976, I-VIII

Cevdet Paşa, Ahmet, Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, İstanbul, 1966, I-II

Çalış, Halit-Yaman, Ahmet, İslam Hukukuna Giriş, İstanbul, 2013

Debusi, Ebu Zeyd Ubeydullah Ömer b. İsa, Te'sisü'n-Nazar, İstanbul, 1990.

Ebu Zehra, Muhammed, Ebu Hanife (tecüme Osman Keskiöğlü) Konya, 1981

İslamda Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi, (tercüme Abdülkadir Şener) İstanbul, 1978, I-II.

Erdoğan, Mehmet, Fıkıh İlmine Giriş, İstanbul, 2013

Hakim en-Nisaburi, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah, Ma'rifetü Ulumi'l-Hadis, Kahire, 1937.

Heyet, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul, tsz, I-XV

Heytemi, Şihabüddin Ahed b. Hacer, el-Hayratü'l-Hisan fi Menakibi'l-İmam A'zam Ebu Hanife, Beyrut, 1983

Hudari, Tarihu't-Teşrii'l-İslami, (tercüme Haydar Hatipoğlu, İslam Hukuk Tarihi) İstanbul, 1987

İbn Abdi'l-Berr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah, el-İntika, Mısır, 1350

İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz, Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar, İstanbul,1084, I-VII

Ukudü Resmi'l-Müfti (Mecmuatü'r-Resail), İstanbul,1325, I-II

İbn Ebi Hatim, Abdurrahman b. Muhammed, el-Cerh ve't-Ta'dil, Haydarabad, 1952,I-IX

İbn Hallikan, Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr, Vefeyatü'l-A'yan ve Enbai' Ebnai'z-Zaman, Beyrut, 1972, I-VIII

İbn İmad, Ebu'l-Felah Abdü'l-Hayy el-Hanbeli, Şeceratü'z-Zeheb fi Ahbari Men Zeheb, Beyrut, tsz.I-VIII

İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebu Ya'kub, el-Fihrist, Beyrut, 1978

İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed, et-Tabakatü'l-Kübra, Beyrut, 1960, I-IX

İsmail Hakkı, Mevahibü'r-Rahman, İstanbul, 1330

Karaman, Hayreddin, İslam Hukuk Tarihi, Ankara, 1989

Katip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, Keşfü'z-Zunun an Esmâ'l-Kütüb ve'l-Fünun, İstanbul, tsz.

Kehhale, Ömer rıza, Mu'cemü'l-Müellifin Teracümü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Dimeşk, 1957, I-XVIII

Keskioğlu, Osman, Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku, Ankara, 1980

Kevseri, Muhammed Zahid, İemehatü'n-Nazar fi Sirati'l-İmam Züfer, 1969

Kiranevi, Habib Ahmed, Ebu Hanife ve Ashabühü, Beyrut, 1989

Köse, Saffet, İslam Hukukunun Oluşumu ve Tarihsel Dönemleri (İslam Hukuku El Kitabı içinde) Ankara,2015

Kuraşi, İbn Ebi'l-Vefa Muhyiddin b. Muhammed, el-Cevahiru'l-Mudiyye fi Tabakati'-Hanefiyye, Haydarabad, 1332,

Leknevi, Muhammed Abdü'l-Hayy, el-Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye, Mısır,1324

Muhammed b. Veli el Din, Tabakatü'l-Eimmeti'l-Müctehidin ve'l-Ulemai'l-Müttekın, (el yazma Yuusufağa Kütüphanesi, No: 4696)

Özel, Ahmet, Hanefi Fıkıh Alimleri, Ankara, 1990

Saymeri, Ebu Abdullah Hüseyin b. Ali, Ahbaru Ebi Hanife ve Ashabuh, Beyrut, 1974

Şirazi, Ebu İshak, Tabakatü'l-Fukaha, Bağdat, 1337

Taşköprüzade, İsamüddin Ebu'l-Hayr Ahmed b. Musliddin Mustafa, Mevzuatü'l-Ulüm, İstanbul, 1313, I-II

Miftahu's-Seade ve Mısbahu's-Siyade, Mısır, tsz, I-III

Tabakatü'l-Fukaha, Musul, 1961

Uslu, Rifat, İmam Ebu Yusuf'un Hayatı ve Kitabı'l-Harac'ı, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy.22, 2013

Uzunpostalıcı, Mustafa, Ebu Hanife Hayatı ve İslam Fıkhdaki Yeri,(basılmamış doktora tezi)Konya, 1985

Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, Siyeru A'lami'n-Nübelâ, Beyrut, 1985

Zirikli, Hayreddin, el-A'lam, Mısır, tsz, IXV

Zuhayli, Vehbe, el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletüh, Dımeşk, 1989, I-VIII